

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

Світлана Лавриненко, д-р філол. наук, доц.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл

ОБРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті доведено, що українська лінгвокультурологія керується гумбольдтіанським розумінням мови як духовної творчості народу, лізингом досягнень інших наук, антропоцентризмом, функціоналізмом, експланаторністю. Лінгвокультурологічні пошуки українських мовознавців передбачають занурення в глибини людського буття, контекст якого формує життєву практику спільноти, окреслює коло етнодетермінованих пріоритетів.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, україністика.

Національні традиції дослідження взаємозв'язку елементів мови і культури започатковані в працях О. Потебні, П. Житецького, І. Франка, В. Сімовича, І. Огієнка, В. Чапленка, Ю. Шевельова та інших вчених, що довели перспективність вивчення зазначених феноменів у єдності духовного поступу та вираження ментального світу українців. Осмислення мови як скарбниці національної культури, а культури як чинника формування мовних явищ і процесів є актуальним. Мета статті – аналіз наукових здобутків українських мовознавців, які спрямовують творчий пошук у річище лінгвокультурологічної проблематики.

Вагома роль у становленні української лінгвокультурології належить багатогранним дослідженням С. Єрмоленко [Єрмоленко 2007; Єрмоленко 2009]. Ґрунтовні розвідки автора засвідчують перспективність лінгвокультурологічних студій в сферах лінгвостилістики, етнолінгвістики, лінгвофольклористики, лінгвопоетики, соціолінгвістики, мовної семантики, культури мови, лінгводидактики [Єрмоленко 2007 : 24]. У монографії “Мова і українознавчий світогляд” (2007) з позицій українознавства систематизовано погляди на долю мови як відображення долі укра-

їнської культури, представлені в дослідженнях О. Потебні, І. Франка, П. Куліша, П. Житецького, І. Огієнка, М. Грушевського, І. Стешенка, А. Кримського, Ю. Шевельова, О. Тараненка, В. Русанівського, Г. Півторака, П. Кононенка, В. Скляренка, Ю. Карпенка, В. Німчука та ін., підкреслено, що “останнім часом помітно зріс інтерес українців до своєї історії, культури, до давнього коріння української мови” [Єрмоленко 2007 : 54]. Осмислення мови як комплексу зафіксованих у текстах ідей і культурологічних уявлень дозволяє С. Єрмоленко на широкому фактичному матеріалі розглянути етнокультурний зміст фольклорних і художніх текстів, адже в концепції дослідниці “мова не тільки засіб спілкування, а й таке явище людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу” [Єрмоленко 2007 : 118]. Оскільки без знання мови не можна прилучитися до культурних надбань нації, суттєве місце в книзі відведено питанням лінгводидактики, які висвітлюються крізь призму культурологічно-естетичної, пізнавальної, виховної функції слова.

Монографія “Мовно-естетичні знаки української культури” (2009) містить когнітивне осмислення сучасних проблем лінгвокультурології. Систематизація термінологічного апарату дисципліни та ключових одиниць мовно-культурного коду українців стають підґрунтям визначення мовно-естетичного знака української культури та характеристики його провідних рис [Єрмоленко 2009 : 8]. Мовно-естетичні знаки культури пов’язані з концептуалізацією мовно-національної свідомості, адже лінгвістичний матеріал є носієм наскрізної культурологічної інформації, глибинна культурно-історична пам’ять закарбована в слові, що стає знаком національної культури. Зазначена праця містить глибокий аналіз мовної естетики зразків української народної словесності і мовно-художньої практики, здійснений на матеріалі творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Франка, Л. Українки, О. Гончара, Л. Костенко, Г. Тютюнника, Є. Пашковського, М. Матіос та ін., і переконливо доводить, що “мовно-естетичні знаки національної культури пов’язані з фольклором, художніми текстами, з тим культурним дискурсом, у який зану-

рені мовець, автор, читач” [Єрмоленко 2007 : 303]. У роботі виразно простежується проекція лінгвокультурологічних поглядів автора на сучасну мовну ситуацію. На думку дослідниці, володіння мовно-естетичними знаками національної культури розширює інформаційний простір особистості, збагачує її асоціативне мислення, наукову й емоційну пам’ять.

Теоретичні питання лінгвокультурології послідовно висвітлюються в роботах представників школи лінгвостилістики, очолюваної С. Єрмоленко. Особливий інтерес у цьому плані становлять дослідження П. Мацьківа, Н. Мех, Н. Данилюк та ін.

Суттєвий внесок у розвиток української лінгвокультурології зробила Л. Мацько, яка в ряді публікацій [Мацько 2009; Мацько 2010] висловила слушні міркування щодо історії становлення, сучасного стану й перспектив цієї дисципліни. Осмислення мови як шляху проникнення знань у ментальність нації підводить дослідницю до міркувань про те, що “спосіб організації об’єктивної дійсності й особливості її сприйняття певним колективом відображається в категоріях, одиницях і формах мови. У мові людина закріплює й зберігає результати пізнання об’єктивної дійсності, з покоління в покоління передає набутий досвід і знання, через мову сама збагачується досвідом інших” [Мацько 2010 : 113]. На думку Л. Мацько, “зв’язки української мови з культурою в широкому її розумінні лежать в основі формування і тяглості українського лінгвоетногенезу, культуроетногенезу і націогенезу” [Мацько 2009 : 349]. У фундаментальній праці “Українська мова в освітньому просторі” (2009) підкреслено значущість лінгвістичного дослідження мови як носія культурної інформації та форми вираження буття національної культури, підсумовано досвід наукових оцінок взаємовпливу і взаємозв’язку мови та культури, даних з різних філософських, історичних та мовознавчих позицій, у контексті доречних полемічних зауважень і критичних міркувань визначено авторський погляд на предмет, об’єкт і мету лінгвокультурології. Спеціальний розділ книги присвячено методикам лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту, який “може проводитися окремо, а може бути складовою частиною стилістичного або ширше – комплексного лінгвістичного аналізу” [Мацько

2009 : 361]. Порушення проблеми лінгвокультурологічної компетенції супроводжується з'ясуванням її чинників, структури, ознак, параметрів вияву. Дослідниця висновує, що лінгвокультурологічна компетенція, зокрема, її навчально-освітній параметр як складник загальної фахової філологічної компетенції, передбачає не лише осмислення всієї широти наявних нині сфер лінгвокультурології, а й готовність розвивати напрямки, які тільки починають заявляти про себе (діахронна лінгвокультурологія, лінгвокультурологія сучасного художнього тексту, лексична лінгвокультурологія, фразеологічна лінгвокультурологія, лінгвокультурологічна лексикографія, порівняльна лінгвокультурологія споріднених мов, зіставна лінгвокультурологія, когнітивна лінгвокультурологія тощо).

Під керівництвом Л. Мацько, яка очолює школу функціональної лінгвістики, лінгводидактики і методики викладання української мови, підготовлено низку досліджень, у яких висвітлюються питання лінгвокультурологічного аналізу тексту.

Значна роль у становленні української лінгвокультурології належить В. Кононенку, який включає згадану дисципліну до складу наукового напрямку – українознавства, що передбачає комплексне вивчення української історії, етнографії, мови, писемності, української культури, фольклору, етнопсихології, етнополітики тощо [Кононенко 2008]. У праці “Українська лінгвокультурологія” (2008) дослідник детально характеризує витоки дисципліни, пропонує дотримуватися широкого виміру її мети, “з опертям не лише на писемну традицію, а й на мистецтво” [Кононенко 2008 : 21], акцентує увагу на її зв'язку з іншими науками, підкреслює національний характер лінгвокультурологічної інформативності. На думку В. Кононенка, об'єктом лінгвокультурології є встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної й мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Предметним наповненням лінгвокультурології є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості, світовідчуття з опертям на національно орієнто-

вані форми вираження. З погляду дослідника, людина усвідомлює обшир національної мови і культури через смисл [Кононенко 2008 : 24], отже, першочергової лінгвокультурологічної інтерпретації заслуговують текст, висловлювання, слово, дискурс. В. Кононенко наголошує, що в лінгвокультурології розглядаються передусім мовні знаки, однак такі, що формуються за стикання двох неоднакових кодів – мовного й культурного. Мовні одиниці (слова, висловлювання, тексти) перебирають на себе функції мови культури, що виявляє властивість мови створювати національно-культурну картину світу. У працях В. Кононенка “Концепти українського дискурсу” (2004), “Мова у контексті культури” (2008), “Українська лінгвокультурологія” (2008) та ін. представлено лінгвокультурологічні принципи реалізації концептуальних і символічних понять, які через мовні категорії і образи транслиують культурну інформацію шляхом дешифрації фразеологізмів, міфологем, тропів, символів, духовно-культурних концептів. На особливу увагу заслуговують скрупульозна характеристика ментального простору української мови, розгляд особливостей відтворення мовно-естетичних знаків у художньому тексті, розкриття культурологічних аспектів мовистилу класиків української літератури – Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського.

Етнолінгвістичні дослідження В. Жайворонка “Слово в етнолінгвістичному контексті” (1996), “Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень” (2001), “Етнолінгвістика в колі суміжних наук” (2004), “Знаки української етнокультури: Словник-довідник” (2006), “Українська етнолінгвістика: нариси” (2007) містять чимало міркувань, важливих для сфери лінгвокультурології. Сказане стосується насамперед практики розгляду співвідношення національної мови й культури через взаємодію власне мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників [Жайворонко 2004 : 23].

Цінність для лінгвокультурології фундаментальної праці “Знаки української етнокультури: Словник-довідник” (2006) пов’язується з тим, що вона містить лексикографічний опис одиниць, семантика яких має глибинні етнокультурні нашару-

вання, котрі стають основою концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів або знаків етнокультури.

Змістовні міркування лінгвокультурологічного плану висловлені В. Жайворонком у ході скрупульозного аналізу значного масиву етнокультурних контекстів функціонування мовних феноменів, інтерпретованих як ключові елементи національної культури в дослідженні “Українська етнолінгвістика: нариси” (2007). Представлені в зазначеній праці зразки вивчення смислового потенціалу мовних одиниць, спираються на спостереження множинності їх підтекстів, серед яких вагоме місце посідає саме культурний. Суттєвим для сучасної лінгвокультурології є висновок про те, що “реалії з культурними смислами <...> з часом стають у свідомості народу константами його культури” [Жайворонко 2007 : 155].

Виконані під керівництвом В.В. Жайворонка дисертаційні дослідження О. Комара, О. Молодичук, та ін. засвідчують, що лінгвокультурологія відрізняється від етнолінгвістики матеріалом та метою аналізу, а також тим, що вона не спрямована виключно на виявлення народних стереотипів, символів, міфологем, які формують етнічну картину світу.

До розв’язання проблем взаємодії мови з культурою в аспекті динаміки мовної і концептуальної картин світу звертається Л. Лисиченко [Лисиченко 2009; Лисиченко 2011]. Суттєві для розвитку української лінгвокультурології міркування стосуються залежності смислу тексту від надіндивідуальних мовно-культурних механізмів, задіяних у сфері підсвідомості і здатних визначати структуру художнього твору та інтерпретацію глибинного змісту слова як вивідної мовного й художнього досвіду реципієнта [Лисиченко 2009 : 41; Лисиченко 2011 : 168]. Слід відзначити, що лінгвокультурні параметри мовних одиниць різних рівнів знайшли висвітлення в наукових працях учнів Л. Лисиченко – О. Каракуці та О. Маленко, які висловили перспективні ідеї, пов’язані з лінгвокультурологічною інтерпретацією засобів вербального кодування важливих для етносу цінностей.

Дослідження Н. Слухай “Етноконцепти та міфологія східних слов’ян в аспекті лінгвокультурології” (2005), “Мова сакрально-

го: принципи організації” (2006), “Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка” (у співавторстві з Ю. Мосенкісом) (2006), включають аналіз зв’язків і впливів міфологічних уявлень соціуму на рівні логіко-лінгвістичних механізмів аналогії, мовленнєвої об’єктивації та текстової формалізації образів. Запропонований у зазначених наукових працях підхід розкриває втаємничену у вербальних і невербальних знаках комунікації сакральну історію соціуму, виявляє мовчазні смисли культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною серед яких була й залишається мовна.

Про здатність мови бути носієм культурних стереотипів ідеться в ряді праць А. Мойсієнка [Мойсієнко 2006; Мойсієнко 2008]. У монографії “Мова як світ світів. Поетика текстових структур” (2008) міститься лінгвокультурологічна оцінка символного мовосвіту [Мойсієнко 2008 : 15]. Дотримання принципів етноцентризму дозволяє дослідникові розглянути мову літературного твору як конвенційну систему, що фіксує провідні риси ментальності та культури з урахуванням особливостей національного світогляду. Акцентування уваги на різних аспектах пізнання мовної картини світу, спостереження за варіюванням мовних форм в індивідуально-авторських конструктах спонукає А. Мойсієнка до пошуків інструментарію та конкретних методів дослідження мовної картини світу поетичного тексту, здатних презентувати не лише очевидні (зримі), а й приховані модуси буття, закодовані в словесному творі.

Питання лінгвокультурології перебувають у колі уваги дослідників, що ведуть наукові пошуки під керівництвом А. Мойсієнка, зокрема, В. Філінюк, Т. Беценко, С. Шинкарук, М. Торчинського, О. Строкаля та ін.

Важливою для розвитку української лінгвокультурології стала теза О. Селіванової про “поширеність інтересів лінгвокультурології не лише на етнічну культуру і її відбитки в мові й мовленні, а на відображення в мові й текстах надбань світової культури, інших культур різних епох, а також субкультур різних угруповань людей у межах етносу та поза його межами...” [Селіванова 2008 : 261].

Представлена дослідницею характеристика основних аспектів і напрямків лінгвокультурологічних студій [Селиванова 2010 : 355] супроводжується окресленням кола проблем та завдань, які мають бути розв'язаними в ході розвитку дисципліни та систематизації провідних особливостей лінгвокультурології, що відрізняють її від етнолінгвістики та лінгвокраїнознавства.

Зусиллями Н. Данилюк, автора розвідок “Лексика з національно-культурним змістом у сучасній українській мові” (2001), “Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання” (2004) українська лінгвокультурологія збагатилася першим країнознавчим словником-довідником “Україна в словах” (2004), у якому представлено 616 слів-лінгвокультурем, розміщених за тематичними розділами “Наша держава – Україна”, “Зі сторінок історії України”, “Місто. Село. Громадські споруди. Установи. Засоби зв'язку”, “Хата. Садиба”, “Хатні речі”, “Страви і напої”, “Українське мистецтво. Фольклор”, “Християнські віровчення і свята”, “Найдавніші вірування”, “Тваринний світ”, “Рослинний світ”, “Народне вбрання”. Джерельною базою для тлумачення лінгвокультурологічного змісту слів, символів, традиційних означень, сталих висловів, загадок, прислів'їв, приказок у багатьох випадках слугує фольклорний матеріал.

Суттєвими для розвитку теорії та методології лінгвокультурологічних студій в Україні стали соціолінгвістичні праці Л. Масенко “Українська мова в соціолінгвістичному аспекті” (2005), “Лінгвокультурологія і стратегія мовної політики в дослідженні Романа Кіся” (2003), “Назва Помаранчевої революції в лінгвокультурологічному контексті” (2006) та Л. Ставицької “Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови” (2005). Остання здійснила загальну редакцію наукових статей, що увійшли до збірника “Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти” (2007). Чималий інтерес у лінгвокультурологічному плані становлять монографії з психолінгвістики Т. Ковалевської “Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування” (2001) та О. Семенець “Синергетика

поетичного слова” (2004); зіставно-типологічні розвідки О. Тищенка “Обрядова семантика у слов’янському мовному просторі” (2000), І. Голубовської “Етнічні особливості мовних картин світу” (2004), О. Левченко “Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект” (2007), З. Коцюби “Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsіальному просторі (від універсального до національного)” (2010); когнітивні дослідження В. Іващенко “Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології)” (2006), Т. Вільчинської “Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.” (2008), О. Ніки “Модусні смисли у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.” (2010) та ін.

Лінгвокультурологічний струмінь помітно активізувався в сучасних дисертаційних дослідженнях, орієнтованих на сфери лексики і фразеології (Д. Ужченко, Л. Мельник, О. Назаренко, О. Каракуця, Т. Григоренко, Ю. Лебеденко та ін.), національно-культурної специфіки художнього тексту (Т. Кіс, Н. Слободянюк, М. Шевченко, В. Білоус, О. Переломова, Н. Медвідь та ін.), комунікації (Р. Поворознюк, О. Чадюк, Л. Компанцева, К. Бондаренко, І. Корольова, Є. Санченко, Л. Павловська та ін.), зіставного аналізу мов (В. Пирогов, В. Старко, Н. Головіна, О. Близнюк, Ю. Письменна, І. Заваринська, В. Шевелюк та ін.), лінгводидактики (Л. Мацько, Н. Данилюк, О. Семенов, В. Дороз та ін.).

Таким чином, автори філологічних студій найрізноманітніших напрямків апелюють до проблем лінгвокультурології, а також широко застосовують методи лінгвокультурологічного аналізу.

Перспективи дослідження пов’язуємо з подальшим вивченням шляхів адаптації надбань світової лінгвокультурологічної практики в українському мовознавчому континуумі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. О. Данилюк. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.

2. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–35.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: [нарис] / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
7. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / Віталій Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 389 с.
8. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: [монографія] / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
9. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х.: Основа, 2009. – 191 с.
10. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови / Л. А. Лисиченко. – Х.: Цифра-Принт, 2011. – 304 с.
11. Мацько Л. І. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Л. І. Мацько // Вісник Львівського університету. Серія “Філологія”. – 2010. – Вип. 50. – С. 112–116.
12. Мацько Л. І. Українська мова у освітньому просторі: [навчальний посібник] / Л. І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
13. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А. К. Мойсієнко. – Умань: РВЦ “Софія”, 2008. – 280 с.
14. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
15. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
17. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфології східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К.: Київ. ун-т, 2005. – 167 с.
18. Україна в словах: мовокраїнознав. словник-довідник: навч. посіб. / упоряд. і кер. авт. колективу Н. О. Данилюк. – К.: Просвіта, 2004. – 704 с.
19. Duranti A. Linguistic anthropology / A. Duranti. – Cambridge: Cambridge university press, 1997. – 421 p.
20. Plas P. Slavic ethnolinguistics and anglo-american linguistic anthropology: convergences and divergences in the study of the language-culture nexus / P. Pieter // Etnolingwistyka. – 2006. – Т. 18. – Р. 135–143.

Стаття надійшла до редакції 01.05.14

Светлана Лавриненко, д-р филол. наук, доц.
Измаильский государственный гуманитарный университет, Измаил

Горизонты современной украинской лингвокультурологии

Статья посвящена анализу становления современной украинской лингвокультурологии, которая развивается в соответствии с гумбольдтианским пониманием языка как духовного творчества народа и опирается на принципы антропоцентризма, функционализма, экспланаторности. Лингвокультурологические исследования украинистов нацелены на выявление языковых основ этнодетерминированных приоритетов.

Ключевые слова: лингвокультурология, языковая картина мира, украинистика.

Svitlana Lavrynenko, Dr Hab., Doc
State Human University of Izmail, Izmail

Horizons of Modern Ukrainian Linguistic Culturology

The article aims to prove that Ukrainian linguistic culturology is governed by humboldtian comprehension of language as human spiritual creativity, and is based on the principles of anthropocentrism, functionalism, and explication of lingual signs. Linguistic and cultural investigations of Ukrainian linguists aim to penetrate into the depths of man's life, the background of which forms social lifestyle models and outlines the circle of ethnically determined priorities.

Key words: linguistic culturology, lingual picture of the world, Ukrainian studies.